

Kirkollisen väestökirjanpidon ongelmallisesta historiasta

Yrjö Tala: Kirkon vai valtion kirjat? Uskontokuntasidon naisuuden ongelma Suomen väestökirjanpidossa 1839–1904. Tilastokeskuksen tutkimuksia 249. Helsinki: Tilastokeskus 2008, 317 s.

■ Yrjö Talan syksyllä 2008 tarkastettu kirkkohistorian väitöskirja käsittelee pitkään kestänyttä kiistaa suomalaisen väestökirjanpidon uskontokuntasidonnaisuudesta. Aiheita ei ole aikaisemmin tutkittu yhtä yksityiskohtaisesti. 1800-luvun kuluessa kävi yhä ilmeisemmäksi, ettei ruotsalaiseen perinteeseen pohjautunut väestökirjanpito, joka rakentui evankelisluterilaisen kirkon

jäsenyyden varaan, ollut enää riittävän kattava tapa väestötietojen keräämiseen. Ennen muuta se aiheutti ongelmia sellaisille henkilöille, joita ei ollut kastettu lapsena ja jotka siksi jäivät täysin väestökirjanpidon ulkopuolelle ja samalla vaille tavanomaisia kansalaisoikeuksia. Mahdollisuus siviilirekisterin rajoitettuun ylläpitämiseen hyväksyttiin valtiopäivillä jo vuonna 1900, mutta poliittisten syiden vuoksi sen käyttöönotto viivästyi vuoteen 1917.

Talan perinpohjainen tutkimus avaa uudenlaisen näkökulman kirkonkirja-aineistoon, jota lukuisat historioitsijat ovat käyttäneet lähteenään. Varsinaisena tutkimuskohteena on silti huomattavasti harvemmin ollut väestökirjanpidollisen aineiston syntyta ja tarkoituksemukaisuus aikalaisten näkökulmasta. Väestökirjanpito oli sekä hengellisen että maallisen vallan väline. Talan tutkimus laajenee kirkollishallintoon ja väestökirjanpidon käytännön toteutukseen keskittyneestä tarkastelusta myös oikeus- ja aatehistorialliseksi pohdiskeluksi. Esille nousevat niin kansalaisoikeuksien määrittelystä käyty keskustelu kuin käsitykset uskonnonvapaudesta ja moraalistakin.

Tala käyttää tutkimukseensa useita erityyppisiä lähteitä, kuten valtiopäiväasiakirjoja, kirkolliskokousten ja pappeinkokousten pöytäkirjoja, tuomiokapitulien ja seurakuntien arkistoja, sanomalehdistöä ja lakitekstejä sekä yksittäisten henkilöiden laatimia väestökirjanpitoa koskevia valituskirjelmia. Tekijä ei ole tutkimuksen johdannossa perustel-

lut tarkemmin sitä, miksi hänen käyttämänsä teksti- ja diskurssianalyttinen menetelmä on keskeinen valitun tutkimuskysymyksen ratkaisemisen kannalta. Tutkimuksen kronologinen jäsennostapa on jokseenkin toimiva tarkasteltaessa pääkysymystä väestökirjanpidon murroksesta, mutta ehkä vielä selkeämmin kiistan eri osapuolten tai erilaisten kannanottojen varaan rakennettu jäsennost on tiivistänyt tekstin rakennetta ja auttanut välttämään turhaa toistoa. Kirjan tyylikkäästi toteutettu kuvitus elävöittää tekstiä osoittamalla, ketkä ottivat osaa aikalaiskeskusteluun virkamiehinä tai muussa julkisessa tehtävässä toimiessaan. Harmillista on, että tämän vuoksi naisia ei yhtä poikkeusta lukuun ottamatta kuvagalleriasta löydy (häntä kysymys kosketti kastamattoman lapsen äitinä), vaikka he muuten olivat aktiivisia aiheeseen liittyvissä kannanotoissa, kuten Talakin totea.

Tutkimuksensa aluksi Tala tuo esille väestökirjanpidon Ruotsin valtakunnan suuruuden aikaiset juuret. Hän on kuitenkin rajannut tutkimusalueensa vuosiin 1839–1904, jolloin väestökirjanpidon ongelmalliseksi muodostunutta perinteistä rakennetta pyrittiin uudistamaan. Senaatin kirkollisasiain toimituskunnan päällikkönä 1830-luvulla toiminut Lars Gabriel von Haartman kiinnitti ensimmäisten joukossa huomiota siihen, että kirkollisen väestökirjanpidon tuloksena saatu väkiluku ei täsmännyt henkikirjoista tehtyjen laskelmien kanssa, vaan osa väestöstä jäi sen ulkopuolelle.

Silti ruotsalaisperäinen järjestelmä oli käytössä koko autonomian ajan ja uudenlaiseen väestökirjanpidon käytäntöön siirryttiin vasta Suomen itsenäistyttyä. Kiinnostavana yksityiskohtana 1800-luvun puolivälissä laadituista kirjaamistapojen kehittämissuunnitelmista voi mainita rovasti Henrik Tallqvistin tekemän uudistusehdotuksen, jossa olisi otettu seurakunnittain käyttöön henkilökohtainen tunnistenumero jokaista seurakuntalaista varten – tavallaan oli kyse myöhemmän henkilötunnuksen esiasiateesta.

Tala korostaa sitä, kuinka kastamattomat suomalaiset jäivät kirkollisen väestökirjanpidon aikana ilman kansalaisoikeuksia, kun heitä ei merkitty kirkonkirjoihin seurakuntien jäseninä. Koska näiden henkilöiden olemassaoloa ei voitu virallisesti todistaa, heillä oli vaikeuksia päästä esimerkiksi yliopistojen opiskelijoiksi tai avioliittoon. Virkamieheksi nimityminen tai todistajanvalan vannominen oli mahdotonta. Tala tuo kahden yksittäisen elämäntarinan avulla erinomaisesti esille sen, kuinka vanhentunut käytäntö haittasi väestökirjanpidon ulkopuolelle jääneiden henkilöiden elämää. Näitä ilmiöitä havainnollistavia konkreettisia esimerkkejä tekstissä olisi saanut olla enemmänkin.

Talan tutkimuksen tulosten perusteella voi kuitenkin pohdita, kuinka suuri tämä ”uskonnolliseksi irtolaisuudeksikin” kutsuttu ongelma oli koko Suomen väestöä ajatellen. Olihan ilman kansalaisoikeuksia jääneitä kastamattomia henkilöitä tutkimuksen käsittämänä

ajanjaksona ilmeisen vähän suhteessa koko väestömäärään. Ongelma lienee ollut pahin Helsingin seudulla ja muissa suurimmissa kaupungeissa. Sisämaan pienissä maaseutuseurakunnissa kirkkoon kuulumattomuus oli hyvin marginaalinen ilmiö aina 1900-luvun alkuvuosikymmeniin saakka, vaikka ajattelutavat olisivatkin jo olleet murroksessa. Esimerkiksi maaseudulla lapset kuitenkin muistitiedon mukaan yleensä kastettiin ja heistä tuli kirkon jäseniä vanhempien poliittisesta tai uskonnollisesta vakaumuksesta huolimatta. Suurena syynä tähän oli varmasti juuri halu säilyttää jälkeläisten mahdollisuudet pysyä yhteiskunnan jäseninä. Ajataan jälkeen jäänyt lainsäädäntö johti tavallaan pakkokäytäntöön, joka peitti näkyviltä mahdollisen laajemman halukuuden irrottautua kirkon jäsenyydestä. Kuten Talakin useissa kohdin tuo esille, kirkollisen väestökirjanpidon ulkopuolelle jääneitä olisi todennäköisesti ollut huomattavasti enemmän, jos siviilirekisteriin siirtyminen olisi ollut todellinen vaihtoehto jo 1800-luvun lopulla.

Historiantutkimuksen metodiikan kannalta kiinnostava, koko suomalaista väestöä koskettava tutkimusongelma ja samalla tutkimustulos on kuitenkin se, miten väestökirjanpidolliset asiakirjat laadittiin ja kuka ensisijaisesti päätti niiden sisällöstä. Tala tuo seikkaperäisesti esille 1800-luvun loppupuolella väestökirjanpidosta käydyn kädenväännön valtiolisten ja kirkollisten viranomaisten välillä. Valtiolla oli oikeus hyödyntää tietoja omas-

sa toiminnassaan, mutta käytännössä kirjaamistyöstä huolehti seurakuntalaisensa parhaiten tuntenut paikallinen papisto, jonka toimintatavat vaihtelivat hiippakunnittain. Vuosisadan jälkipuoliskolla etenkin Tilastollinen päätoimisto ryhtyi ajamaan käytäntöjen yhtenäistämistä ja ajanmuikaistamista, koska kerätty tieto ei enää kaikilta osin vastannut valtiollisten viranomaisten tarpeita, mutta papisto vastusti kirjaamisvelvollisuutensa lisäämistä, vaikka sen enemmistö halusikin säilyttää väestökirjanpidon laatimisen kirkon tehtävänä. Seurakunnissa paikallisesti ajantasaisena pidettyjen väestötietojen keräämistä tuli hallinnollinen ja vallankäyttöön ongelma vasta modernisoituvassa Suomessa, jossa toisaalta maallistumiskehitys ja toisaalta uskonnollisten vakaumusten monimuotoisuus vaativat uudenlaista suhtautumistapaa asiaan. Kirkonkirjojen uskontokuntasi-donnaisuus liittyi tiiviisti kysymykseen siitä, mikä oli kirkon asema suhteessa valtioon. Tala on tältä osin perehtynyt ansiokkaasti aiheesta 1800-luvun lopulla käytyyn keskusteluun ja käsittelee sitä varsin monipuolisesti eri toimijoiden näkökulmasta.

Yrjö Talan väitöskirja on tärkeä puheenvuoro teemasta, jota ei ole Suomessa tutkittu tarpeeksi. 2000-luvun alun moniarvoisessa yhteiskunnassa kirkkoon kuulumattomuus ja nimiäisten järjestäminen ristiaisten sijaan on jo tavallista. Siksi tutkimus voi auttaa tämän päivän lukijaa suhteuttamaan nykytilanteen siihen ei niin kovin kaukaiseenkaan murrosvai-

heeseen, jonka Tala on tutkimuksessaan tuonut eritellysti esille. Talan koko evankelisluterilaista kirkkoa koskevan yleisesityksen jälkeen tutkimuskentällä olisi tilaa teeman paikallistasolle viedyille tarkasteluille, jolloin kuva kirkon väestökirjanpidon yksilötasolla aiheuttamista ongelmista vielä entisestään tarkentuisi. Ellei oteta huomioon sitä, että muutamamut yksittäiset tutkimuksessa käytetyt käsitteet saattavat herättää kysymyksiä niiden valintaperusteista, Tala kirjoittaa erittäin sujuvaa ja ilmeikästä tekstiä. Kokonaisuutena tämä suomalaisen väestökirjanpidon murrosvaihetta tarkasteleva perustutkimus avaa erilaisen mutta ehdottomasti kiintoisan näkymän aikakauden hallintohistoriaan ja mentaliteetteihin.

Sofia Kotilainen